

Historia pewnej kolekcji Banknoty Banku Polskiego na emigracji w zbiorach Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju

1 września 2019 roku minęła 80. rocznica wybuchu drugiej wojny światowej. Dla upamiętnienia tego tragicznego wydarzenia Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju przygotowało specjalną wystawę czasową zatytułowaną „Pieniądz czasów II wojny światowej”, którą można było obejrzeć w dniach od 12 września do 30 listopada. Podczas ekspozycji zaprezentowane zostały pieniądze obiegowe, którymi Polacy musieli się posługiwać podczas okupacji w Generalnym Gubernatorstwie i na wcielonych do Rzeszy terenach II Rzeczypospolitej, na terytorium Republiki Słowackiej, Litwy i Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Pokazano także banknoty getta łódzkiego oraz tzw. lagermarki, czyli pieniądze będące oficjalnym środkiem płatniczym w obozach jenieckich. Wystawa prezentowała ponadto banknoty przywiezione pod koniec wojny z Moskwy przez nowe władze komunistyczne (Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego), które przy pomocy Armii Czerwonej wprowadziły je do obiegu w Lublinie¹.

Oprócz pieniądza obiegowego Muzeum Papiernictwa udostępniło zwiedzającym kompletną kolekcję banknotów wydrukowanych w czasie wojny w Londynie i w Nowym Jorku przez władze emigracyjnego Banku Polskiego. Ich prezentacja była jednym z najważniejszych i najciekawszych elementów dusznickiej wystawy. Dzieje tej kolekcji najlepiej pokazują trudną i skomplikowaną historię Polski podczas drugiej wojny światowej i w pierwszych powojennych latach. Ze względu na rzadkość tych banknotów i idealny stan ich zachowania zbiór ten ma niebywałą wartość numizmatyczną i jest ważnym elementem polskiego dziedzictwa kulturowego. Należy podkreślić, że banknoty tego typu pojawiają się na aukcjach numizmatycznych sporadycznie i zazwyczaj w pojedynczych egzemplarzach. Kompletną emisję banknotów emigracyjnych Muzeum Papiernictwa pozyskało w 2015 roku od znanego warszawskiego kolekcjonera Czesława Miłczaka. Ich zakup stał się możliwy dzięki dotacji z Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

---

¹ J. Bałchan, *Banknoty z okresu II wojny światowej w zbiorach Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju*, katalog towarzyszący wystawie „Pieniądz czasów II wojny światowej”, Duszniki-Zdrój 2019.

W 1939 roku Bank Polski nie był w pełni przygotowany na wybuch wojny – nie zgromadził dostatecznej ilości pieniędzy papierowych, które w wielkim pośpiechu zaczęto przygotowywać w ostatnich przedwojennych miesiącach. Ten brak władze Banku starały się wypełnić ponownym wprowadzeniem do obiegu banknotów będących już kiedyś w obrocie gotówkowym. Wycofywane z rynku monety zostały zastąpione przez nowe banknoty o niskich nominałach – 1 i 2 złote. Pojawiły się one w portfelach Polaków w pierwszych tygodniach wojny. Banknot jednozłotowy emitowany był przez Ministerstwo Skarbu².

Wybuch wojny wymusił też reorganizację funkcjonowania Banku Polskiego. Natychmiast po ataku Niemiec na Polskę w Warszawie zwołano nadzwyczajne posiedzenie parlamentu, który w dniu 2 września 1939 roku zatwierdził zmiany w statucie Banku. Dotyczyły one przede wszystkim zwiększenia kredytów dla rządu oraz wzmocnienia Rady Banku, której w warunkach toczącej się wojny przekazano uprawnienia walnego zebrania akcjonariuszy. W tym samym czasie władze Banku rozpoczęły zarówno w centrali, jak i w oddziałach terenowych przygotowania do ewakuacji, obejmujące zabezpieczenie do wywozu złota, walut obcych, biletów złotych i dokumentów. Działania te miały na celu ochronę majątku Banku Polskiego i uniemożliwienie wykorzystania go przez niemieckiego agresora³.

Ostatecznie 5 września 1939 roku zarząd Banku podjął decyzję o wyjeździe z Warszawy do Lublina, a stamtąd do Rumunii. Po ataku Związku Radzieckiego na Polskę prezes Władysław Byrka⁴ zdecydował się na emigrację do Francji, gdzie dotarł 19 września 1939 roku⁵. Po agresji Niemiec na Francję w 1940 roku Bank Polski przeniósł się do Londynu i tu prowadził dalszą działalność. W kwietniu 1941 roku Byrkę na stanowisku prezesa zastąpił

1. Władysław Byrka, prezes Banku Polskiego S.A. 1936-1941. Zdjęcie ze zbiorów Narodowego Archiwum Cyfrowego

² Cz. Miłczak, *Banknoty polskie i wzory*, t. 1: 1794–1941, Warszawa 2012, s. 406.

³ C. Leszczyńska, *Zarys historii polskiej bankowości centralnej*, Warszawa 2010, s. 34.

⁴ Władysław Byrka (ur. 4 czerwca 1878 roku w Samborze, zm. 27 września 1945 roku w Edynburgu) – polski prawnik, ekonomista, działacz polityczny II Rzeczypospolitej, bankowiec; od maja 1936 do marca 1941 roku pełnił funkcję prezesa Banku Polskiego, działacz samorządu gospodarczego, poseł I, II, III i IV kadencji, wicemarszałek Sejmu. We wrześniu 1939 roku ewakuował się wraz z Bankiem i rezerwami złota Banku Polskiego do Paryża, a po upadku Francji (czerwiec 1940 roku) – do Londynu. 11 kwietnia 1941 roku zwolniony ze stanowiska prezesa przez Rząd Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie. Jego następcą na stanowisku prezesa Banku Polskiego został Bohdan Winiarski. <<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Byrka-Wladyslaw;3882482.html>> [dostęp: 22.11.2019]; <https://pl.wikipedia.org/wiki/W%C5%82adys%C5%82aw_Byrka> [dostęp: 22.11.2019].

⁵ C. Leszczyńska, *Zarys historii polskiej bankowości centralnej* [3], s. 36.

Bohdan Winiarski⁶. Wojenne, emigracyjne losy Banku nierozzerwalnie sploty się z losami polskiego rządu działającego na uchodźstwie.

Natomiast w okupowanym kraju ten wyjazd Banku Polskiego doprowadził do zamarcia obiegu pieniężnego. Zamrożone zostały konta oszczędnościowe należące zarówno do ludności cywilnej, jak i do podmiotów gospodarczych. Klientom indywidualnym nie wolno było z rachunków starych, tzn. założonych przed wybuchem wojny, wypłacać więcej niż 100 złotych tygodniowo. Polscy przedsiębiorcy zostali odcięci od dostępu do kredytu bankowego, niezbędnego do prowadzenia bieżącej działalności i odbudowy zakładów ze zniszczeń powstałych podczas prowadzenia działań wojennych⁷. Ostatecznie na obszarach włączonych po przegranej kampanii wrześniowej do III Rzeszy i ZSRR nowe władze zlikwidowały struktury Banku Polskiego, złotego zaś zastąpiły w obiegu markami i rublami.

Z pozostałych ziem II Rzeczypospolitej niemiecki okupant utworzył w październiku 1939 roku Generalne Gubernatorstwo, w którym powołano Bank Emisyjny w Polsce. Jego centrala mieściła się w Krakowie. Prezesem tej instytucji (w oficjalnej nomenklaturze używano nazwy prezydent) został przedwojenny polski bankowiec – Feliks Młynarski⁸. Głównym zadaniem Banku Emisyjnego było dyskontowanie weksli, udzielanie krótkoterminowych pożyczek, przyjmowanie wkładów w obrocie depozytowym i żyrowym (rozliczeniowym). Kierowany przez Młynarskiego Bank wprowadził do obiegu na terenie Generalnego Gubernatorstwa banknoty nazywane przez Polaków podczas okupacji młynarkami albo złotymi krakowskimi. Po wybu-

---

⁶ Bohdan Winiarski (ur. 27 kwietnia 1884 roku w Bohdanowie koło Nowogrodu, zm. 4 grudnia 1969 roku w Poznaniu) – polski prawnik, profesor Uniwersytetu Poznańskiego, w okresie międzywojennym poseł Stronnictwa Narodowego na Sejm RP II i III kadencji. We wrześniu 1939 roku został aresztowany przez Niemców i do listopada był więziony w Poznaniu jako zakładnik; deportowany następnie do Generalnego Gubernatorstwa. W styczniu 1940 roku przedostał się do Paryża, później do Londynu. 11 kwietnia 1941 roku Rząd RP na uchodźstwie mianował go prezesem Banku Polskiego. Po wojnie zdecydował o przekazaniu rządowi w Warszawie rezerw złota będącego własnością Banku Polskiego S.A., ewakuowanych z kraju w 1939 roku. W uznaniu tej zasługi został wysunięty w 1946 roku przez Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej na przysługujące Polsce stanowisko sędziego Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości w Hadze. Pełnił tę funkcję aż do 1967 roku, w latach 1961–1964 jako przewodniczący Trybunału. <<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Winiarski-Bohdan-Stefan;3996518.html>> [dostęp: 22.11.2019], <https://pl.wikipedia.org/wiki/Bohdan_Winiarski> [dostęp: 22.11.2019].

⁷ T. Głowiński, *Feliks Młynarski 1884–1972*, Wrocław 2012. s. 546–548.

⁸ Feliks Młynarski (ur. 20 listopada 1884 roku w Gniewczynie Łącućkiej, zm. 13 kwietnia 1972 roku w Krakowie) – ekonomista, bankowiec. W czasie drugiej wojny światowej zgodził się – z upoważnienia premiera Rządu Rzeczypospolitej na uchodźstwie Władysława Sikorskiego – na objęcie stanowiska prezydenta Banku Emisyjnego w Polsce, powołanego przez generalnego gubernatora Hansa Franka. Od nazwiska Młynarskiego okupacyjne banknoty złote były popularnie nazywane młynarkami. W 1945 roku został wybrany czynnym członkiem Polskiej Akademii Umiejętności. W latach 1945–1948 był wykładowcą ekonomii na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Pracował jako dyrektor biblioteki krakowskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej. <<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Mlynarski-Feliks;3942348.html>> [dostęp: 22.11.2019], <https://pl.wikipedia.org/wiki/Feliks_M%C5%82ynarski> [dostęp: 22.11.2019].

chu wojny niemiecko-radzieckiej w 1941 roku zostały one wprowadzone również w dystrykcie galicyjskim.

Władze niemieckie nie zlikwidowały formalnie Banku Polskiego w Generalnym Gubernatorstwie. Przypuszczać należy, że spowodowane to było chęcią przejęcia jego zasobów (złota i dewiz zdeponowanych w bankach zagranicznych). Działania podjęte przez władze Banku jeszcze we wrześniu 1939 roku i kontynuowane w czasie wojny skutecznie to Niemcom uniemożliwiły. Polskie złoto zostało uratowane⁹.

Londyńska, emigracyjna działalność Banku Polskiego dotyczyła przede wszystkim finansowania niektórych wydatków rządu polskiego i administrowania majątkiem narodowym. Władze Banku nie zapomniały też o swoich pracownikach, służących w wojsku czy przebywających w obozach jenieckich. Udzielano im i ich rodzinom pomocy materialnej¹⁰.

2. Feliks Młynarski (trzeci od prawej) i członkowie zarządu Banku Emisyjnego na spotkaniu u generalnego gubernatora Hansa Franka. Zdjęcie ze zbiorów Narodowego Archiwum Cyfrowego

wiście, już na samym początku pojawił się problem z ich zaprojektowaniem. Władze Banku miały utrudniony kontakt z polskimi projektantami, dlatego zlecenie takie otrzymali artyści francuscy: Edmund Dulac¹¹, Edouard Meronti i Clément Serveau¹².

Rozpoczęto również przygotowania do wznowienia pracy w okresie powojennym. Dlatego już w 1939 roku w Paryżu podjęto decyzję o emisji nowych banknotów, niezbędnych w odbudowującej się Polsce. Sądzone wówczas, że wojna niebawem się zakończy i kraj będzie potrzebował nowych pieniędzy. W celu zachowania ciągłości państwa i Banku Polskiego zdecydowano się na antydatowanie nowych banknotów, podając na nich jako miejsce i datę emisji: „Warszawa, dnia 15 sierpnia 1939 r.”. Oczy-

⁹ C. Leszczyńska, *Zarys historii polskiej bankowości centralnej* [3], s. 36.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Edmund Dulac (ur. 22 października 1882 roku w Tuluzie, zm. 25 maja 1953 roku w Londynie) – malarz, ilustrator czasopism, książek, projektant znaczków i banknotów. Studiował prawo, ale później zajął się sztuką w École des Beaux-Arts. Z początkiem XX wieku przeniósł się do Londynu. W 1905 roku otrzymał pierwsze zlecenie zilustrowania powieści sióstr Brontë. Podczas drugiej wojny światowej projektował banknoty i znaczki pocztowe, zwłaszcza te, które zwiastowały początek panowania królowej Elżbiety II. Zob. Cz. Miłczak, *Banknoty polskie i wzory*, t. 1 [2], s. 484.

¹² Henri Clément Serveau, znany również jako Clément-Serveau (ur. 29 czerwca 1886 roku w Paryżu, zm. 8 lipca 1972 roku w Paryżu) – francuski malarz, projektant, grawer i ilustrator. W swej twórczości eksperymentował z kubizmem, wykorzystując wzory geometryczne, aby dać złudzenie formy i przestrzeni. Później w swojej karierze zwrócił się w stronę abstrakcji z postkubistyczną postawą. Zaprojektował banknoty dla Banque de France, wyprodukował duże malowidła ścienne oraz brał udział

W wytycznych Banku Polskiego podkreślano, aby nowe banknoty miały charakter polski. Ważny był tu czynnik propagandowy – pieniądze te miały krzepić serca Polaków i być emanacją trwałości i dumy państwa polskiego. Uznano, że na projektowanych nominałach powinny znaleźć się krajobrazy polskie i postaci w polskich strojach ludowych. Gwarancją „polskości” nowych banknotów, a także inspiracją dla ich francuskich projektantów stać się miały przedwojenne publikacje o Polsce. Zalecano korzystanie z *Encyklopedii staropolskiej* Zygmunta Glogera oraz albumu *Cuda Polski*.

Po klęsce Francji druk nowych banknotów zrealizowano w Anglii w 1941 roku¹³. Nominały od 1 do 5 złotych zostały wyprodukowane przez firmę Bradbury, Wilkinson & Co. Ltd., New Malden w hrabstwie Surrey. Wyższe nominały – od 10 do 500 złotych – przygotowała londyńska wytwórnia Thomas De La Rue & Co. Ltd. Ryty wszystkich tych banknotów wykonał Włodzimierz Vacek, przedwojenny rytownik z Polskiej Wytwórni Papierów Wartościowych (PWPW)¹⁴. Nad drukiem całej emisji czuwał Karol Chybiński, który do wybuchu wojny był dyrektorem technicznym w PWPW.

W 1942 roku do banknotów wydrukowanych w Londynie dodano jeszcze dwa o odmiennych wizerunkach z nominałami 20 i 50 złotych, wydrukowane w USA w firmie American Bank Note Company. Wyposażono je w nowe zabezpieczenie przed fałszowaniem, którym było fosforizujące konfetti. Podobnie jak w przypadku emisji londyńskiej, dokonano na tych banknotach antydatowania. Jako miejsce i datę emisji podano: „Warszawa 20 sierpnia 1939 r.”. Nad drukiem emisji nowojorskiej czuwał Zygmunt Karpiński¹⁵.

3. Bohdan Winiarski (z prawej), prezes Banku Polskiego S.A. w latach 1941-1952. Zdjęcie ze zbiorów Narodowego Archiwum Cyfrowego

w licznych wystawach francuskich i międzynarodowych. Zob. Cz. Miłczak, *Banknoty polskie i wzory*, t. 1 [2], s. 488.

¹³ Cz. Miłczak, *Banknoty polskie i wzory*, t. 1 [2], s. 410.

¹⁴ Włodzimierz Vacek (ur. 1885?, zm. 1961 w Londynie) – artysta grafik, projektant, rytownik. Przed wojną był zatrudniony w Polskiej Wytwórni Papierów Wartościowych. Tworzył staloryty do papierów wartościowych, banknotów i znaczków pocztowych. Kilka z nich zaprojektował. Wykonał ryty płyt do banknotów 20- i 50-złotowych emisji z 11 listopada 1936 roku. Podczas wojny znalazł się na emigracji, gdzie zaprojektował banknoty o nominałach 1, 2 i 5 złotych (1 i 2 złote były wydrukowane techniką offsetową) oraz wykonał ryty płyt dla banknotów 5, 10, 20, 50, 100 i 500 złotych. Zob. Cz. Miłczak, *Banknoty polskie i wzory*, t. 1 [2], s. 489.

¹⁵ Zygmunt Karpiński (ur. 24 marca 1892 roku w Gnieźnie, zm. 2 lutego 1981 roku w Warszawie) – polski ekonomista, bankowiec, powstaniec wielkopolski. We wrześniu 1939 roku otrzymał pełnomocnictwo podpisane przez władze Banku Polskiego do jednoosobowego dysponowania zapasami złota

Jednak nie wszystkie nowe banknoty spełniły oczekiwania władz Banku Polskiego. Najwięcej kontrowersji wzbudził banknot 100-złotowy, na którym według projektu widnieje portret Mazura z okolic Warszawy. Jednak postać ta wszystkim kojarzyła się bardziej z monachijskim piwoszem z Oktoberfestu. Dużo krytyki wzbudziła również grzywka Mazura, według wielu ludzaco podobna do tej, jaką miał Adolf Hitler¹⁶.

Po wydrukowaniu wszystkie banknoty zostały zdeponowane w Londynie, gdzie czekały na koniec wojny. Jednak do obiegu w Polsce nigdy nie weszły. Nie chciały tego nowe komunistyczne władze, które w lipcu 1944 roku jako Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego (PKWN) pod osłoną Armii Czerwonej rozpoczęły przejmowanie rządów w kraju.

Na jednym ze swych posiedzeń, odbywającym się jeszcze w Moskwie w dniu 22 lipca 1944 roku, PKWN przyjął koncepcję utworzenia nowego banku emisyjnego – Narodowego Banku Polskiego. O planach tych nie poinformowano ani władz Banku Polskiego, ani premiera Stanisława Mikołajczyka, który na przełomie lipca i sierpnia 1944 roku prowadził w Moskwie rozmowy z przedstawicielami PKWN w sprawie powołania wspólnego rządu. W tym czasie do Lublina, będącego przejściową „stolicą” wyzwolonego od Niemców obszaru nazwanego potem Polską lubelską, zaczęły nadchodzić z Moskwy transporty biletów złotych z napisem „Narodowy Bank Polski”, którego wówczas jeszcze nie było¹⁷. PKWN w swym dekrete wydanym 24 sierpnia 1944 roku wprowadził je do obiegu jako oficjalną walutę państwa polskiego. Banknoty te zostały zaprojektowane i wydrukowane w Moskwie w drukarni GOZNAK. Projektował je Iwan Dubasow¹⁸. W emisji tej, nazwanej moskiewską lub lubelską,

---

będącymi w posiadaniu Banku. Jednocześnie wiceminister spraw wewnętrznych, gen. Aleksander Litwinowicz, wydał zaświadczenie dające Karpińskiemu wszelkie uprawnienia delegata rządu. Karpiński podejmował szereg dyplomatycznych kroków celem bezpiecznego transportu złota, dewiz i dokumentów z Warszawy do Francji, a po jej upadku – do Wielkiej Brytanii. W pierwszych miesiącach 1941 roku został wyznaczony jako główny i jedyny delegat do prawnej obrony przed sądami amerykańskimi polskiego depozytu złota oraz przed próbą jego zawłaszczenia przez władze Banku Francji. W lipcu 1944 roku Zygmunt Karpiński był członkiem polskiej delegacji na konferencji w Bretton Woods w stanie New Hampshire, gdzie kilkadziesiąt państw podpisało statuty Międzynarodowego Funduszu Walutowego (MFW) oraz Międzynarodowego Banku Odbudowy i Rozwoju Gospodarczego (MBOiRG). W lutym 1946 roku otrzymał od Banku Polskiego oraz władz nowo utworzonego Narodowego Banku Polskiego (NBP) delegację do reprezentowania Polski na konferencji w Savannah w stanie Georgia, podczas której ukonstytuowano działalność MFW i MBOiRG. Po konferencji w Savannah postanowił wrócić do Polski. Przyjął propozycję objęcia stanowiska dyrektora członka zarządu NBP. Po 1951 roku przeszedł na emeryturę. Pełnił potem rolę doradcy prezesa NBP. <<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Karpinski-Zygmunt;3920722.html>> [dostęp: 22.11.2019], <https://pl.wikipedia.org/wiki/Zygmunt_Karpi%C5%84ski> [dostęp: 22.11.2019].

¹⁶ Cz. Miłczak, *Banknoty polskie i wzory*, t. 1 [2], s. 410.

¹⁷ C. Leszczyńska, *Zarys historii polskiej bankowości centralnej* [3], s. 37.

¹⁸ Iwan Iwanowicz Dubasow (1897–1988) – rosyjski artysta malarz, grafik, rysownik, karykaturzysta, projektant znaczków, banknotów i papierów wartościowych. Był projektantem polskich banknotów emisji z 1944 roku. Projektował także podobne banknoty dla krajów takich jak Czechosłowacja, Rumunia i Węgry. Zob. Cz. Miłczak, *Banknoty polskie i wzory*, t. 2: 1944–2012, Warszawa 2012, s. 581.

w klauzuli prawnej dotyczącej obowiązku przyjmowania banknotów znalazł się rusycyzm w sformułowaniu: „przyjmowanie we wszystkich wypłatach jest obowiązkowym”. Ten błąd został poprawiony w drugiej emisji tych banknotów, wykonanej w Krakowie i Łodzi, gdzie po wojnie Polska Wytwórnia Papierów Wartościowych rozpoczęła działalność jako Państwowa Wytwórnia Papierów Wartościowych. Klisze, farby i papier do druku banknotów zostały sprowadzone z Moskwy. Nie zmieniono ich kolorystyki, ale skorygowano klauzulę prawną, w której rusycyzm „obowiązkowym” zastąpiono poprawną formą „obowiązkowe”¹⁹.

Dekret o powołaniu Narodowego Banku Polskiego (NBP) nosił datę 15 stycznia 1945 roku, a ogłoszony został 2 lutego tego roku. Na dekrete widnieją podpisy prezydenta Krajowej Rady Narodowej, prezesa Rady Ministrów i ministra skarbu. Prezesem NBP został Edward Droźniak²⁰, który przede wszystkim musiał doprowadzić do uruchomienia centrali Banku i jego niektórych oddziałów. Następnie został opracowany program działalności NBP na najbliższy okres powojenny. Obejmował on uruchomienie kredytów dla odbudowujących się przedsiębiorstw, przejęcie i zabezpieczenie na rzecz rządu polskiego majątku wszystkich niemieckich banków, a na rzecz NBP walut, kruszców i walorów zagranicznych. Mając wytyczne nowych władz, prezes Droźniak dążył do przejęcia majątku ruchomego i nieruchomego przedwojennego Banku Polskiego i utworzonego przez Niemców Banku Emisyjnego.

10 stycznia 1945 roku Narodowy Bank Polski rozpoczął wymianę pieniędzy okupacyjnych na banknoty emisji moskiewskiej. Wymiana ta formalnie miała się zakończyć z dniem 28 lutego 1945 roku. Po tej dacie dotychczasowe znaki pieniężne będące w obiegu na terenie Generalnego Gubernatorstwa i na ziemiach wcielonych do Rzeszy przestawały być środkiem płatniczym. W warunkach toczącej się jeszcze wojny i niepewnej sytuacji politycznej cała operacja wymiany pieniądza trwała dłużej. Według szacunków zdołano wymienić jedynie 37% złotych krakowskich²¹.

4. Edward Droźniak, prezes Narodowego Banku Polskiego w latach 1945-1949 i 1956-1961. Zdjęcie z <<https://bs.sejm.gov.pl>>

¹⁹ Cz. Miłczak, *Banknoty polskie i wzory*, t. 2 [18], s. 44.

²⁰ Edward Droźniak (ur. 21 sierpnia 1902 roku w Częstochowie, zm. 1 listopada 1966 roku w Waszyngtonie) – polski ekonomista, członek Krajowej Rady Narodowej, poseł na Sejm PRL II kadencji, ambasador. Absolwent Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, gdzie także wykładał. Od 1945 do 1949 roku i ponownie od 1956 do 1961 roku był prezesem NBP. Brał udział w negocjacjach z rządem emigracyjnym w sprawie zwrotu złota wywiezionego z kraju we wrześniu 1939 roku. W latach 1961–1966 sprawował funkcję ambasadora Polski w Waszyngtonie. <https://pl.wikipedia.org/wiki/Edward_Dro%C5%BCniak> [dostęp: 22.11.2019], <https://bs.sejm.gov.pl/F?func=find-b&request=000004099&find_code=SYS&local_base=ARS10> [dostęp: 22.11.2019].

²¹ C. Leszczyńska, *Zarys historii polskiej bankowości centralnej* [3], s. 39–41.

Narodowy Bank Polski rozwijał swoją działalność w kraju, przejmując obowiązki Banku Polskiego. Tego ostatniego nowe władze nie zlikwidowały żadnym swoim aktem prawnym, przekazano jedynie NBP jego uprawnienia emisyjne. Jednak w dłuższej perspektywie istnienie dwóch banków stało się kwestią politycznie kontrowersyjną. Problem pojawił się w połowie 1945 roku, kiedy państwa zachodnie wycofały uznanie dla rządu polskiego w Londynie i nawiązały stosunki z Tymczasowym Rządem Jedności Narodowej (TRJN) w Warszawie, któremu przyznano legitymację do przejęcia wszelkich zobowiązań i wierzytelności państwa polskiego oraz nabycia praw majątkowych do jego własności poza granicami kraju.

Do wyjaśnienia pozostawała wówczas jeszcze jedna sprawa, a mianowicie tytuł własności do złota Banku Polskiego. Było ono wówczas zdeponowane we Francji, w Kanadzie, w USA, w Wielkiej Brytanii i w Banku Rozrachunków Międzynarodowych w Bazylei. Część złota pozostawała w kasach Banku Polskiego w Londynie. W lipcu 1945 roku przyjechał tu z wizytą Edward Droźniak (prezes NBP) jako przewodniczący komisji dla zabezpieczenia i przejęcia majątku polskiego na obszarze Wielkiej Brytanii. Rozważano wówczas możliwość połączenia obu instytucji. Władze Banku Polskiego zastanawiały się także nad powrotem do kraju i ewentualnym samodzielnym działaniem. Jednak już dwa miesiące później wizja połączenia obu instytucji została przez władze komunistyczne jednoznacznie odrzucona. W takim tonie wypowiedzieli się przedstawiciele Ministerstwa Skarbu, którzy we wrześniu 1945 roku przyjechali do Londynu. Przekazali oni prezesowi Bohdanowi Winiarskiemu wiadomość:

[...] możliwości połączenia NBP z Bankiem Polskim w jedną instytucję – jak to było wstępnie rozważane w rozmowach z prezesem Droźniakiem – są nieaktualne i Bank Polski będzie musiał ulec likwidacji bez połączenia się z NBP²².

W 1946 roku uregulowano ostatecznie sprawę złota Banku Polskiego. Kwestię tę poruszano podczas rozmów polsko-brytyjskich w sprawie spłat polskich zobowiązań wojennych. 24 czerwca 1946 roku została podpisana w Londynie umowa, dzięki której Bank Polski odzyskał pełne prawo dysponowania złotem. W sierpniu 1946 roku rząd warszawski przywrócił mu formalne prawo wykonywania czynności bankowych, cofnięte dekretem o NBP. Aby móc w pełni swobodnie zarządzać złotem, władze Banku Polskiego musiały – oprócz umowy z Brytyjczykami – porozumieć się również z rządem USA. Zwolnienie aktywów Banku Amerykanie wiązali ze sprawą odszkodowań dla swych obywateli i instytucji za utracony w Polsce majątek po wprowadzeniu w styczniu 1946 roku przez państwo polskie ustawy nacjonalizacyjnej. Kwestię zwrotu złota uzależniano także od przeprowadzenia w Polsce demokratycznych wyborów. Ostatecznie, po osiągnięciu porozumienia w sprawie odszkodowań, w grudniu 1946 roku Amerykanie zwolnili aktywa Banku Polskiego. Podobnie postąpili Kanadyjczycy i Francuzi²³.

---

²² Ibidem.

²³ Ibidem, s. 41.

Wydarzenia te skłoniły Bohdana Winiarskiego do podjęcia decyzji o powrocie zarządzanej przez siebie instytucji do Polski. Razem z władzami Banku do kraju wróciło złoto o wartości 70 milionów dolarów amerykańskich. Zostało ono wykorzystane przez władze komunistyczne do różnych celów, m.in. na wydatki budżetowe, na wpłatę udziału Polski w Międzynarodowym Funduszu Walutowym. Pod zastaw polskiego złota były też zaciągane pożyczki zagraniczne. Po wykorzystaniu zasobów, w listopadzie 1951 roku Bank Polski został postawiony w stan likwidacji, którą zakończono w styczniu 1952 roku²⁴.

W 1947 roku banknoty emisji londyńskiej i nowojorskiej zostały przywiezione do Polski, jednak ówczesne władze nie wprowadziły ich do obiegu. Oficjalnym powodem tej decyzji była niepoprawna nazwa emitenta oraz niewłaściwe podpisy. Problem ten rozwiązałyby specjalny nadruk z aktualnymi informacjami. Jednak propozycje te zostały odrzucone. Oficjalnym powodem miał być wysoki koszt takiej operacji. Ostatecznie w 1951 roku zniszczono prawie cały nakład w fabryce papieru w Miłkowie koło Karpacza. Dla kolekcjonerów, archiwów i muzeów pozostawiono z każdego nominału po 1000 sztuk banknotów i 1000 sztuk wzorów²⁵.

1. Banknot: 1 złoty

Data emisji: 15.08.1939

Seria i numer: A6 136001

Wymiary: 72 × 45 mm

Technika: offset

Awers: rysunek ornamentalny, druk w kolorze karminowym

Rewers: rysunek ornamentalny, druk w kolorze karminowym

Znak wodny: brak

Autor: Włodzimierz Vacek

Drukarnia: Bradbury, Wilkinson & Co. Ltd., New Malden, Surrey, Wielka Brytania

Banknotów z nominałem 1 złoty wydrukowano 41 000 000 sztuk

Sygnatura: MD 10 N

²⁴ Ibidem.

²⁵ Cz. Miłczak, *Banknoty polskie i wzory*, t. 2 [18].

2. Banknot: 2 złote

Data emisji: 15.08.1939

Seria i numer: B6 147 094

Wymiary: 82 × 51 mm

Technika: offset

Awers: rysunek ornamentalny, druk w kolorze zielonym

Rewers: rysunek ornamentalny, druk w kolorze zielonym

Znak wodny: brak

Autor: Włodzimierz Vacek

Drukarnia: Bradbury, Wilkinson & Co. Ltd., New Malden, Surrey, Wielka Brytania

Banknotów o nominale 2 złote wydrukowano 41 000 000 sztuk

Sygnatura: MD 11 N

3. Banknot: 5 złotych

Data emisji: 15.08.1939

Seria i numer: A2 223 093

Wymiary: 97 × 60 mm

Technika: wkłęsłodruk, offset

Awers: z prawej strony portret dziewczyny w stroju ludowym w ozdobnym czepcu kurpiowskim, druk w kolorze niebieskim

Rewers: rysunek ornamentalny

Znak wodny: brak

Autor: Włodzimierz Vacek

Drukarnia: Bradbury, Wilkinson & Co. Ltd., New Malden, Surrey, Wielka Brytania

Banknotów o nominale 5 złotych wydrukowano 41 000 000 sztuk

Sygnatura: MD 12 N

4. Banknot: 10 złotych

Data emisji: 15.08.1939

Seria i numer: E 172025

Wymiary: 141 × 67 mm

Technika: wkłęsłodruk, offset

Awers: z prawej strony portret dziewczyny z okolic Warszawy (wg fotografii Karola Beyera)

Rewers: wzgórze tumskie nad Wisłą w Płocku z widoczną katedrą, zamkiem i wieżą szlachecką

Znak wodny: w niezadrukowanym polu głowa dziewczyny

Autor: Edouard Meronti, ryt płyty wykonał Włodzimierz Vacek

Drukarnia: Thomas De La Rue & Co. Ltd., Londyn, Wielka Brytania

Banknotów o nominale 10 złotych wydrukowano 30 000 000 sztuk

Sygnatura: MD 13 N

5. Banknot 20 złotych

Data emisji: 15.08.1939

Seria i numer: L 967100

Wymiary: 153 × 75 mm

Technika: wkłęsłodruk, offset

Awers: z prawej strony portret Ślązaczki z Górnego Śląska

Rewers: pejzaż; widok z pól na elektrownię w Łaziskach Górnych wg fotografii z albumu *Cuda Polski. Śląsk*

Znak wodny: w niezadrukowanym polu profil głowy kobiety w chustce zawiązanej z tyłu

Autor: Edmund Dulac, ryt płyty wykonał Włodzimierz Vacek

Drukarnia: Thomas De La Rue & Co. Ltd., Londyn, Wielka Brytania

Banknotów o nominale 20 złotych wydrukowano 40 000 000 sztuk

Sygnatura: MD 14 N

6. Banknot: 50 złotych

Data emisji: 15.08.1939

Seria i numer: D 379007

Wymiary: 163 × 80 mm

Technika: wkłęsłodruk, offset

Awers: z prawej strony portret górala z Zakopanego

Rewers: pejzaż górski – Tatry Wysokie z Morskim Okiem

Znak wodny: w niezadrukowanym polu profil głowy kobiety w chustce

Autor: Clement Serveau, ryt płyty wykonał Włodzimierz Vacek

Drukarnia: Thomas De La Rue & Co. Ltd., Londyn, Wielka Brytania

Banknotów o nominale 50 złotych wydrukowano 40 000 000 sztuk

Sygnatura: MD 15 N

7. Banknot: 100 złotych

Data emisji: 15.08.1939

Seria i numer: K043007

Wymiary: 171 × 86 mm

Technika: wkłęsłodruk, offset

Awers: z prawej strony portret Mazura z okolic Warszawy

Rewers: barki na rzece, pejzaż z okolic Tyńca nad Wisłą

Znak wodny: w niezadrukowanym polu profil głowy kobiety w chustce zawiązanej do tyłu

Autor: Clement Serveau, ryt płyty wykonał Włodzimierz Vacek

Drukarnia: Thomas De La Rue & Co. Ltd., Londyn, Wielka Brytania

Banknotów o nominale 100 złotych wydrukowano 10 000 000 sztuk

Sygnatura: MD 16 N

8. Banknot: 500 złotych

Data emisji: 15.08.1939

Seria i numer: C599053

Wymiary: 182 × 89 mm

Technika: wkłęsłodruk, offset

Awers: z prawej strony portret rybaka kaszubskiego

Rewers: port w Gdyni

Znak wodny: w niezadrukowanym polu profil głowy dziewczyny w chustce zawiązanej do tyłu

Autor: Edouard Meronti, ryt płyty wykonał Włodzimierz Vacek

Drukarnia: Thomas De La Rue & Co. Ltd., Londyn, Wielka Brytania

Banknotów o nominale 500 złotych wydrukowano 3 000 000 sztuk

Sygnatura: MD 17 N

9. Banknot: 20 złotych

Data emisji: 20.08.1939

Seria i numer: C454990

Wymiary: 153 × 75 mm

Technika: wkłęsłodruk, offset

Awers: z prawej strony portret dziewczyny z pszczyńskim strojem weselnym²⁶

Rewers: kościółek drewniany w Leszczynach²⁷

Znak wodny: brak

Autor: Zygmunt Karpiński, ryt płyty wykonał William F. Ford

²⁶ Projektant prawdopodobnie wykorzystał zdjęcie przedstawiające Józefę Zofię Bramowską. Józefa Zofia Bramowska z domu Batsch (1860–1942) prowadziła gospodarstwo rolne we wsi Żyglin k. Tarnowskich Gór, była też robotnicą w kopalni rudy i kruszcu w Pasiakach. Była znana jako propagatorka polskości na Śląsku – w 1909 roku założyła Towarzystwo Polek w Żyglinie. W 1914 roku została uwięziona przez Niemców za wygłoszenie patriotycznego przemówienia. Uczestniczyła w akcji plebiscytowej na Śląsku i w trzecim powstaniu śląskim; jej mieszkanie było lokalem konspiracyjnym i magazynem broni. Od 1927 roku przewodniczyła Zarządowi Głównemu Towarzystwa Polek na Śląsku. Była honorową członkinią Narodowej Organizacji Kobiet. W II Rzeczypospolitej była senatorem w latach 1929–1930 i w 1935 roku. Na początku drugiej wojny światowej ewakuowała się na wschód, we Lwowie ukryła swoje archiwum. 29 września 1939 roku wróciła do Żyglina, gdzie symulowała ciężką chorobę, aby uniknąć uwięzienia. Trzymana przez gestapo w areszcie domowym, zmarła 24 października 1942 roku w Żyglinie.

²⁷ Kościół pw. Trójcy Przenajświętszej znajduje się obecnie na Szlaku Sakralnej Architektury Drewnianej Województwa Śląskiego. Kościół został zbudowany w Leszczynach przez cieślę Jana Ożgę w 1606 roku. W 1981 roku przeniesiono go z Leszczyn do Palowic.

Drukarnia: American Bank Note Company, Nowy Jork
Banknotów o nominale 20 złotych wydrukowano 20 000 000 sztuk
Sygnatura: MD 18 N

10. Banknot: 50 złotych

Data emisji: 20.08.1939

Seria i numer: H485472

Wymiary: 163 × 80 mm

Technika: wkładruk, offset

Awers: z prawej strony wieśniaczka w chustce na głowie trzymająca sierp na ramieniu i garść zboża z kłosami

Rewers: pejzaż górski – Pieniny, przełom Dunajca

Autor: Zygmunt Karpiński, ryt płyty wykonali – awers Elie Timothée Loizeaux, rewers William Edgar Jung

Drukarnia: American Bank Note Company, Nowy Jork

Banknotów o nominale 50 złotych wydrukowano 20 000 000 sztuk

Sygnatura: MD 19 N

Słowa kluczowe: Bank Polski, Narodowy Bank Polski, banknot, druga wojna światowa.

**The story of a collection
Banknotes of the Bank of Poland in exile
within the collections of the Museum of Papermaking in Duszniki Zdrój**

Abstract

In 2019, the Museum of Papermaking in Duszniki-Zdrój prepared the exhibition “Money from the Second World War”, commemorating the 80th anniversary of outbreak of WW2. The exhibition showed among others complete emission of emigration banknotes printed in London and New York by the Bank of Poland. The author of the article presented wartime fate of this institution, extremely important for our history, together with the collection of banknotes purchased by the Museum in 2015.

Keywords: The Bank of Poland, National Bank of Poland, banknote, Second World War.

Translation Justin Nnorom

**Die Geschichte einer bestimmten Sammlung
Banknoten der Polnischen Bank im Exil
in den Sammlungen des Museums für Papierherstellung in Duszniki Zdrój**

Zusammenfassung

Im Jahr 2019 bereitete das Papiermuseum in Duszniki Zdrój die Ausstellung „Geld aus der Zeit des Zweiten Weltkriegs“ vor, die an den 80. Jahrestag des Ausbruchs des Zweiten Weltkriegs erinnern sollte. Die Ausstellung zeigt unter anderem die komplette Ausgabe der in London und New York von der Polnischen Bank gedruckten Exilbanknoten. Der Autor des Artikels präsentiert das Schicksal dieser für die polnische Geschichte äußerst wichtigen Institution, einschließlich der Geschichte der Banknotensammlung, die das Museum 2015 erworben hat.

Schlüsselbegriffe: Bank von Polen, Polnische Nationalbank, Banknote, Zweiter Weltkrieg.

Übersetzt von Alexander Alisch

**Historie určité kolekce
Bankovky Polské banky v exilu
ve sbírkách Muzea papírenství v Dusznikach Zdroji**

Shrnutí

V roce 2019 Muzeum papírenství v Dusznikach-Zdroji připravilo výstavu „Peníze z období 2. světové války“, která připomenula osmdesáté výročí vypuknutí druhé světové války. Na výstavě byla ukázána mimo jiné úplná emise exilových bankovek vytištěných Polskou bankou v Londýně a New Yorku. Autor článku představil válečný osud této instituce mimořádně důležité v našich dějinách společně s historií kolekce bankovek, kterou Muzeum zakoupilo v roce 2015.

Klíčová slova: Polská banka, Polská národní banka, bankovka, 2. světová válka.

Překlad Otmar Robosz

**Histoire d'une certaine collection
Billets de la Banque de Pologne en exil
dans les collections du Musée du moulin à papier de Duszniki-Zdrój**

Résumé

En 2019 le Musée du moulin à papier de Duszniki-Zdrój a préparé une exposition intitulée «Argent de la Seconde Guerre mondiale», qui commémore le 80e anniversaire du déclenchement de la Seconde Guerre mondiale. L'exposition présente, entre autres, l'émission complète des billets d'émigration, imprimés à Londres et à New York par la Banque de Pologne. L'auteur de l'article présente l'histoire de cette institution, qui a joué un rôle extrêmement important en temps de guerre, y compris l'histoire de la collection de billets de banque que le Musée a acquise en 2015.

Mots clés: Banque de Pologne, Banque nationale de Pologne, billet de banque, Seconde Guerre mondiale.

Traduction Katarzyna Siegel-Hertz